

Írta: Heinz J. Kersting Marlo Riege, Fordította: Fülöp Rita

A szociális munka és a szociálpedagógia Németországban

Történeti áttekintés

A professzionális szociális munka történeti fejlődése a segítségre szorultság észrevételét és értelmezését, valamint ennek megfelelően a segítség megalapozását és szervezeti formáit tükrözi.

Formailag a szociális munka megnevezés a következő változáson ment keresztül: szegénygondozás (Armenpflege), szakosodott gondozás rászorultságtól függően (Fürsorge), professzionális szociális munka. Ez annyit jelent, hogy az eredeti (hosszú ideig meghatározó) szegénységítés, amely tisztán anyagi aspektussal rendelkezett, olyan segítő formákkal bővült, amelyek már a részvét (participáció) nézőpontját is kihangsúlyozták.

A mai professzionális szociális munka és a szociálpedagógia kettéválásának az eredete is ehhez a fejlődési folyamathoz köthető. Ez a kettéosztódás a maga jól elhatárolható hivatásprofiljával, és sajátos képzési állomásával a német fejlődés egy sajátossága. Mindez hozzávetőleg tíz éve kezdett magától felbomlani, hiszen a tevékenységi körök tényleges kereszteződése, átfedése és ennek megfelelően a képzés közös tartalma egyre nagyobb lett, de továbbra is fennmaradt mindkét megjelölés; szociális munka és szociálpedagógia.

A szegénygondozástól a szociális munkáig

A szociális munka a szegénygondozásból alakult ki. Ez a 19. században az egyház messzemenő igyekezetét jelentette, úgy mint a karitatív irányultságú vállalkozók, a nagypolgárság⁴, a nagyobb városok (az egykori birodalmi és hanza városok) szegénygondozásából ered – és néhány állami intézmény (pl.: nevelőintézetek és árvaházak, melyek a 18. században még fegyházakkal voltak összekötve) szórványos ill. egyes szolgáltatásai.

A tiszteletbeli szociális munkától a fizetett és kvalifikált szociális munkáig

A 19. század körül azonban egyre; láthatóbban mutatkozott meg a professzionálizálódás igénye:

- gyors városiasodás, magas mobilitás, a családformák változása felborította az eddigi áttekinthető és stabil kerületi struktúrákra szervezett segítőrendszer bázisát
- a bismarcki szociálpolitika (1880-as évek) kezdetével a segítő szolgáltatások jogi és szakmai követelményszintje emelkedett

⁴ Mindez a szerzetesrendek új típusának kialakulásához vezethető vissza a katolicizmusban; a „könyörületesség és jótétemény” vallásos szövetségéhez, amelynek fontos eleme a régi szerzetesi fogadalom, úgy, mint a szegénység, engedelmisség, nőtlenség tevékeny felebaráti szeretettel egybekötve.

A protestantizmusban is születtek ebben az időben az előbbihez hasonló szerzetesrendi alapok: megjelentek a „diakónusok”.

Segítő tevékenységük elsősorban a fellépő ipari proletariátusra, a gyermeknevelésre és betegápolásra irányult.

- mindezt a kialakuló tudományos tevékenység támasztja alá, vagyis a szegénység egyéni aspektusból szemlélve szociális problémaként merül fel.

Az angol Royal Commission hagyományát követő, a 19. század végén megalakult „Verein für Sozialpolitik” vizsgálatokat végzett a szegénység, munkanélküliség, egészségügyi problémák, táplálkozási és higiéniai károk mértékéről és következményeiről, azzal a céllal, hogy a segítség-megértés két irányban kiszélesedjék:

- nem csupán anyagi szegénység, hanem a központi életterületekről való gondoskodás
- ennek megfelelően nemcsak anyagi segély, hanem egy széleskörű, megelőző intézkedéseket magában foglaló, elnyomorodás elleni törekvés.

A gondoskodás úgymond nyilvános feladattá vált (nemzeti és jogi szinten kétségtelen, hogy csak a 20-as években rögzítették). Ez annyit jelent, hogy ekkor alakult fizetett és kvalifikált munkává.

1881-ben alapították meg a Német Szegénygondozási és Jótékonyági E-gyesületet („Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge”).

A nyilvános gondoskodás mellett továbbra is megmaradtak a kiterjedt és sokoldalú tiszteletbeli, társadalmi tevékenységek.

De ezen a területen is egyre nyilvánvalóbbá vált a kvalifikálás iránti igény.

Gondoskodás – mint női hivatás

A nők ebben az időben kerülhettek a szegénygondozáshoz közel, de még mindig csak kiegészítő tevékenységet folytathattak.

Ehhez a még mindig nem fizetett, vagyis önkéntes tevékenységhez ki kellett őket képezni.

1899-ben indult a gondozónői iskoláztatás első évfolyama.

1905-ben megalakult a Hannoveri Szociális Nőiskola protestáns világszemlélettel, majd 1909-ben Berlinben alapítottak iskolát filantropológiai nézetrel. (Alice Salamon)

1926-ban megnyitották az Aacheni Szociális Nőiskolát (ma az Aacheni Katolikus Főiskola része). (Helene Weber)

A szociális nőiskolák, (és a Weimari Köztársaság óta fennálló férfi gondozókat és ifjúsági vezetőket kiképző iskolák) a stúdiumreform és a szakfőiskolák megalakulásáig (1971) a szociális munka jövőbeli tisztviselői maradtak: egyház, községek, jóléti szervezetek.

Az első világháború után sok, addig társadalmi munkában, önkéntesen dolgozó nő arra kényszerült, hogy eddigi munkáját hivatásként űzze. Ez részben az első világháborút követő női munka megjelenésének a következménye.

A „Reichsjugendwohlfahrtsgesetz” (Birodalmi Ifjúságvédelmi Törvény) 1922. és a „Fürsorgepflichtverordnung” (Eltartáskötelezettségi Rendelet) 1924, az addig helyileg különféleképpen kialakult gondoskodást egységes alapokra helyezték.

Ez a tény, mint tartalmi rendeltetés kiképzett személyzet utáni magas szükségletet alakított ki.

A helyi szervek olyan nőket alkalmaztak, akiket a szociális nőiskolákban képeztek ki, és mint hivatali foglalkozású (tehát hivatali státusszal rendelkező) egészségügyi dolgozókat tartottak nyilván. (Tanfolyam anyák számára csecsemőápolásról, és az „iszákosok és idióták gondozásáról”), és mindenekelőtt egy körzeti jellegű ellátás, amely a karitatív modellt felváltotta.

Ifjúságvédelem – mint történeti kiindulópont a szociálpedagógia kialakulásához

A Weimari Köztársaság kibocsátotta az első, az akkori viszonyokhoz képest igen modern ifjúságvédelmi, -védelmi törvényt (nevelési elveket előtérbe helyezve a jogelvekkel szemben).

A jogrendeletek mellett az összes olyan társadalmi és állami nevelést, gondozást, ellátást magába foglalta, amelyek az iskola hatáskörén kívül estek.

A hivatás, amelynek törvényben kitűzött, meghatározott tevékenységet kellett betöltenie, a „Jugendleiterin” (ifjúságvezetőnő) elnevezést kapta. (Később, a második világháború után, a férfiak képzésével párhuzamosan természetesen kialakult a „Jugendleiter” megnevezés is.)

A jövődöbéli „Jugendleiterin”-eket a gondozónőkhöz hasonlóan iskolákban (szemináriumokon) képezték ki. Közülük kerültek ki az óvodák, gyermekotthonok-és ifjúsági hivatalok főfoglalkozású vezetői.

Ilyen impulzusokat tartalmazott a szociális munka a 20-as évek reformmozgalmából, ifjúsági mozgalmakból, szakszervezetek, szocialista és kommunista pártok megmozdulásaiból kialakuló „szociálpedagógiai vonala”; ennek lényeges kiindulópontjai pedig az emancipációs törekvések voltak (reformpedagógia).

Ebből a hagyományból adódott a német szociális munka történetében bekövetkezett, a két szociális hivatás csak ma feloldható kettéosztódása – a mai megjelölés értelmében vett szociális munka és szociálpedagógia.

A nemzeti szocializmus időszaka

A képzési egységeket egységes tantervvel látták el. Az iskolákat, mint egyfajta világnézet hordozóit kisajátították, és kommunális iskolákként vezették tovább.

A hivatalt betöltők új nevet kaptak: népgondozó(nő) (Volksfürsorgerin). Előtérbe kerültek a biológiai (vagyis rasszista), örökletes és népegészségügyi (világ)nézetek.

A gondozónők és az ifjúsági vezetők résztvettek a fogyatékosok kiirtásában. (Euthanasia)

A szociális munka jelentős elméleti szakemberei és tanárai kényszerültek elhagyni Németországot világnézetük vagy származásuk miatt. (pl. Konopka, Salomon, Lewin, akiknek döntő szerepük volt a szociális munka USA-beli professzionalizálásában, az induló elméleti képzésben.)

A háborút követő időszak

Nyomon követhető a Weimari Köztársaság háború előtti időszakának tapasztalataihoz való kötődés. Meg kellett birkóznia a háború következményeivel. A hivatással való foglalkozásra nem jutott elegendő idő.

A hallgatók egyharmada akkoriban is férfi volt (ez a számarány máig változatlan). A képzés idejét két évről háromra emelték, amely – miután az állami elismerést megkapták – egy gyakorlati évvel zárult. A képző intézményeket szakfőiskoláknak (höhere Fachhochschulen) hívták, és a gimnáziumokhoz hasonlóan, a szekunder iskolarendszerbe sorolták.

Az 50-es évek közepétől fejlesztették ki az Amerikában, Hollandiában, Svájcban és Belgiumban már létező szociális munka, az európai helyzetnek megfelelő klasszikus módszereit; case work (esetkezelés), social group work (csoportmunka), community organization (közösségi szervezetek), és ezzel egybekötve a szupervízió, melyeket a német viszonyokra adaptáltak.

Ezzel kialakult a professzionális munkának egy sajátos állandósult módszere – egyik oldalról, másik oldalról pedig, a módszer egyoldalú orientáltságával szemben létrejött kritika. Szükségessé váltak olyan integrált kezdeményezések, mint pl. segélyszükségletekre és szociális problémákra irányuló analízáló tevékenységek eszközként való alkalmazása.

Bizonyos tekintetben a hosszú ideig uralkodó módszerorientáltság ellensúlyozásaként fejlődött ki a 70-es években a szociális munka elmélete, amely a szociális problémák társadalmi okaira összpontosított, és ezzel szükségszerűen társadalomkritikus szerepet töltött be; kétségtelenül kevesebb figyelmet fordítva az egyéni problémákra.

A szociális munka átfogó elméleti megalapozása tehát nem igazán sikerült, és így a 80-as években újra hangsúlyt kaptak az egyéni- és kapcsolat irányultságú kezdeményezések.

Az Egyesült Államokban a 80-as években kifejlődött a szociális munka tudományába tartozó „Life Modells” szisztematikus irányzata, – amelynek a szociális praxisra gyakorolt hatása még korlátozott – pragmatikussága és ezzel erősödő alkalmazásra vonatkozó irányultsága ellenére is.

A szociális munka és a szociálpedagógia – mint főiskolai stúdium

A szociális munka tudományos megalapozására való törekvés fontos alapja a képzés terciális szektorba való átvitelének (főiskolai szint).

Nem ez volt azonban az egyedüli alap, hiszen ez a (mélyreható) változás az átfogó képzési reformok idejére esett, amelyhez egy sor szakmai irányultságú képzési évfolyamot az újonnan megalapozott főiskolán belül újjászerveztek.

A szociális munkára nézve e döntés vitatott és mai szempontból ambivalens módon értékelhető, miközben a jelenlegi megítéléseik sem egységesek:

- mindig léteznek ellenvetések az úgynevezett „eltudományosítással” szemben (pl. túl sok elmélet, kevés gyakorlati, szakmai dolog)
- mások abból a szempontból támogatták ezt a fajta „tudományosítást”, hogy ez fokozza a szakma analízálási, kritikai képességét, növelné az önállóságát, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a szociális munkás, szociálpedagógus-képzés konkrét, tudományos elvárásai, feltételei hiányosak vagy gyérek; kiváltképp:
- a „szakfőiskolák” (Fachhochschule) alacsonyabb státusszal rendelkeznek a főiskolákkal szemben.

Vagyis: Németországban nem sikerült a szociális munka és a szociálpedagógia School of Social Work-höz hasonló, teljes akadémiai státuszát kivívni (pl.: doktorálási jog, vagy egyetemi kutatás), amely máig tekintély szempontjából, hivatáspolitikailag és egy új tudomány (SW, SP) kialakulására nézve negatív kihatásokkal jár.

– a „szakmaidegen” (fachfremd) tanerők meghatározó része nem áll intézményesítési kényszer alatt (mivel a SW nem önálló tudomány, következésképp nincs önálló intézményrendszere), s emiatt a szociális munka tárgyai és feltételei automatikusan a tanerők által képviselt tudományba és ezek intézményeibe integrálódnak.

– az „eltudományosítás” végül is nem feltétlenül a szociális munka elméletével, s még kevésbé az „elmélettel” azonosítható. Tudományos karaktere sokkal inkább arra vonatkozik, ill. azt célozza, hogy mint a szociális problémák analízálására és feldolgozására alkalmazott önálló tudomány, elismert legyen.

A professzionalizálás mai problémái

Kis társadalmi tekintély

A szociális munkát és a szociálpedagógiát még mindig egy olyan segítő szakmának képzelik el, amihez bárki, különösebb képzés nélkül érthet (laikusok kompetenciájával).

Ennek többek között az az oka, hogy a szociális munka és a szociálpedagógia a német társadalom nőmozgalmainak eredményeképp, önkéntes női munkaként jelentkezett.

Hiányos professzionális szervezés

A polgári nőmozgalmak ideológiai elmélete („anyaiság”) és az első gondozónők tanárainak nagypolgári – gazdag és gyakran vallásos irányultságú családokból – származása volt az egyik oka annak, hogy a hivatáspolitikai és bérrendezési kérdések csak később kerültek felszínre, és máig is alig vitatottak.

Léteznek ugyan „szakmaszövetségek” és egy egységes, ütőképes szervezet létrehozására irányuló kísérlet, de a jelenlegi szakemberek érdeklődése nem igazán komoly. A szociális munkásoknak és szociálpedagógusoknak nincs szakszervezetük. Tipikus példaként szolgálhat a szupervizorok szakmai szövetsége; vagyis egy olyan tevékenység szervezete, amelynek eredete egyértelműen a szociális munkához és munkásokhoz vezethető vissza. Ennek a szövetségnek megalapítását azonban a „nem szociális munkások ill. pedagógusok” szorgalmazták és érték el.

A szociális munka és szociál-pedagógia meghatározása mások által

Hivatalnokok által (általánosságban)

A németországi szociális munka társadalmi lobby csoportja a német Deutsche Vereinen für öffentliche und private Fürsorge (Német Egyesülés nyilvános és magán gondoskodásra), vagyis az összes szociális munkás és a szociálpedagógus fedőszervezete.

Ez a szervezet társadalmilag szociális munka érdekelttségű volt, de hivatáspolitikailag nem.

Egyház által

A szociális munkás állások több mint a felét a két nagy egyház kínálja; erősítve ezzel a II. világháború utáni helyzetét, tekintélyét.

Mivel az egyház szervezetei nyilvános jogokkal rendelkeznek – az egyház és az állam nem teljes elhatároltsága miatt –, maguk szabhatják meg a bértarifát, és nem szükséges (mivel ők magukat Dienstgemeinschaftnek, „szolgáltató közösségnek” definiálják – ennek a szakszervezetekkel való megvitatása.

(A szociális munkások munkajogi értelemben nem munkavállalók, hanem a kereszténység résztvevői, akik az evangélium szerint embereket szolgálnak.)

Különösen a katolikus egyháznak van erős befolyása alkalmazottainak magánéletére, amely az állami bíróság által is elfogadott, sőt helyeselt, (pl. válás utáni diszkrimináció)

A nem közvetlen feletteseik által

Mivel a szociális munkásoknak igen ritkán van vezető funkciójuk (az USA-val ellentétben) a szociális problémákat és ezek megoldásait más hivatásként definiálják. Vagyis a szociális munkások és pedagógusok egy másik szakma funkcióit ellátni képes „megoldó, kivezető szervei”.

A szociális munka vezetői és tervezői legtöbbször jogászok, teológusok, (iskolai vagy diplomás) pedagógusok, pszichológusok, orvosok stb.

A jogilag intézményesített szervezet által

Az, hogy a professzionális szociális munka organizációs összefüggésben jön létre és áll fenn, nem különös, hiszen ez gyakorlatilag minden fizetett munkára érvényes.

Ám a történelem során kifejlődött, és a „Hilfe zur Selbsthufe”, vagyis az „önsegítés megsegítésére” irányuló jogi és intézményes struktúráknak, a gyakorlati szociális munkába való átültetése, igencsak akadályozott.

A „szakmaidegen” tudományágakat képviselő tanárok által

A szociális munkások és szociálpedagógusok tanárainak túlnyomó része más szakmából kerül ki, a szociális munka egyetemi rendszerbe való besorolásának hiánya miatt; és így ők maguk sohasem hozzák létre a szociális munkások, szociálpedagógusok igazi szakmai státuszát, más, idegen szakmához való tartozásuk miatt. A főiskolán dolgozó professzorok jogászok, pszichológusok, politológusok, nyelvtudósok, művészek stb., akik rendszerint az általuk képviselt tudományággal azonosulnak, és gyakran a szociális munkások tevékenységéről kevés ismerettel rendelkeznek. Az USA-ban – ezzel ellentétben – nem alkalmaznak olyan professzorokat (egy School of Social Work-ben), akik valaha nem szociális munkások voltak.

A szociális munkának, szociálpedagógiának nem létezik azonban olyan egyetemes és tudományos alapja, ahol egy szociális munkatudomány kifejlődhetne.

Ha egy szociális munkás professzorként akar egy főiskolán tanítani, akadémiai feltételeknek kell megfelelnie, vagyis egy teljes akadémiai stúdiumról diplomát kell szereznie, majd ezt követően doktorálnia.

Főiskolánk, és mások példája igazolja, hogy ezen az úton az egykori szociális munkás gyakran elveszíti eredeti identitását.

A szociális munka, szociálpedagógia konkurensei a szociális piacon

Németországban időközben kifejlődött a szociális munka mellett egy magasabb státusszal kitüntetett hivatás a „Dyplom”-pszichológus, és „Dyplom”-pedagógus, amely az USA-ban nem önálló szakmaként, hanem a SW specializációjaként funkcionál.

Ez a foglalkozás a szociálpiacon rendszerint eredményesebb, mint a szociális munka vagy szociálpedagógia, hiszen a pszichológusok gyakran saját hatáskörük alá helyezik a szociális munkásokat, szociálpedagógusokat, akik ezek után korlátozva tevékenykedhetnek saját szakterületükön.

A pedagógusoknál még élesebb a piaci konkurencia; a szociálpedagógia vezető pozícióit nem ritkán ők foglalják el.